

XORAZMSHOH ALI IBN MA'MUN DAVRIDA XORAZM

*Ismoilov Shohruhmirzo Zokirjon o'g'li, Ma'mun universiteti
“Tarix” kafedrasi katta o'qituvchisi*

KHORAZM IN THE PERIOD OF KHORAZMSHAH ALI IBN MAMUN

*Ismailov Shahrukhmirza Zakirjan o'g'li, senior lecturer of the
department of “History” of Mamun University*

XORAZM В ПЕРИОД ХОРАЗМШАХА АЛИ ИБН МАЪМУНА

*Исмаилов Шахрухмирза Закиржан оглы, старший
преподаватель кафедры «История» Университета
Маъмуна*

[https://orcid.org/0000
0002 4061 8724](https://orcid.org/0000-0002-4061-8724)

e-mail:

ishohruxmirzo@gmail.com

Annotatsiya: Ma'muniylar sulolasining eng yorqin namoyondalaridan biri hisoblangan Ali ibn Ma'mun faoliyati davomida Janubiy Sibir hududlarida joylashgan xalqlar bilan birga Arab xalifasi bilan munosabatga kirishgan. Mazkur maqolada Ali ibn Ma'munning O'rta Osiyodagi yirik Qoraxoniylar va G'aznaviylar davlati bilan olib borgan munosabatlari bilan birga Arab xalifasidan qabul qilib olgan unvonini olishi tarixi numizmatik manbalar yordamida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tanga, unvon, savdo yo'li, Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Ma'muniylar, Somoniylar.

Abstract: Ali ibn Mamun, who is considered one of the most prominent representatives of the Mamunids dynasty, during his career, entered into relations with the Arab caliph along with the peoples located in the regions of South Siberia. In this article, the history of Ali ibn Mamun's relations with the large states of Karakhanids and Ghaznavids in Central Asia, as well as the history of receiving the title from the Arab caliph, is analyzed using numismatic sources.

Key words: Coin, title, trade route, Karakhanids, Ghaznavids, Mamunids, Samanids.

Аннотация: Али ибн Маъмун, считающийся одним из наиболее ярких представителей династии Мамунидов, за свою карьеру вступил в отношения с арабским халифом наряду с народами, населявшими районы Южной Сибири. В данной статье с использованием нумизматических источников анализируется история взаимоотношений Али ибн Маъмуна с крупными государствами Караханидов и Газневидов в Средней Азии, а также история получения титула от арабского халифа.

Ключевые слова: монета, титул, торговый путь, Караханиды, Газневиды, Мамуниды, Саманиды.

KIRISH. Somoniylar davlatining halokatidan so'ng mintaqada Xorazmshoh Ma'muniylar davlatidan tashqari, Movarounnahrning deyarli barcha hududini qo'shib olgan Qoraxoniylar va Xuroson, Afg'oniston, Shimoliy Hindistonning bir qismini birlashtirgan G'aznaviylar davlati hukmronlik qilar edi. Tabiiyki, bunday vaziyatda ikkita qudratli siyosiy kuchning maqsadi Xorazmga qaratilgan edi. Bu vaqtda

Xorazm davlati tarkibiga Shimoliy Xurosondagi Niso va Farovadan tashqari katta ehtimol bilan Obivard shahri ham kirib, ularda Ma'muniy hukmdorlar nomidan tangalar zarb qilingan [1, c. 59].

Ma'muniylar sulolasining uchinchi vakili Xorazmshoh Ma'munning o'g'li Ali (999-1008) otasining vafotidan qisqa vaqt o'tib, harbiylar tomonidan taxtga qo'yiladi va unga bay'at qilishadi [2, c.46].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Mazkur tadqiqot ishini olib borish va muhokama qilishda mahalliy olimlar bilan birga, sharq va g'arb davlatlari olimlari ishlaridan foydalanildi. Bundan tashqari, mazkur manbalarda keltirilgan ma'lumotlar numizmatik materiallari solishtirilgan holda tadqiqot natijalariga erishilgan. Mazkur maqola yaratilishida, ayniqsa, Abdujabbor Utbiy, Al-Maqdisiy asarlari tahliliy natijalaridan keng foydalanilgan. O'zbekiston va dunyo muzeilarida saqlanayotgan ma'muniylar davriga oid tangalar ham mazkur mavzuni o'rganilishida muhim manba hisoblanadi.

NATIJAR VA MUHOKAMA. Ali ibn Ma'mun hukmronligining dastlabki ikki yili bevosita Somoniylar hukmronligi ostida o'tadi. U tomonidan zarb qilingan ayrim tangalarida Somoniy hukmdor Abdumalik ibn Nuh (999-yil fevral-oktyabr oylarida hukmronlik qilgan) nomi qayd etilganligini ko'rish mumkin. Masalan, A.Makarov tadqiqotlaridan o'rin olgan Ali ibn Ma'mun tangasi Jurjoniya zarb qilingan ammo, qachon zarb qilingani noma'lum. Tadqiqotchi E.Begavatovning fikricha, mazkur tipdagi tanga hijriy 389-yilda (mil. 999) Jurjoniya zarb qilingan [3,c.259]. Bu tipdagi tanga 2001-yilda Tataristondagi Bilyarsk Aleksevskovo hududida o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlarda topilgan [4, c. 88]. Tanganing aversida "علي بن مامون اخوارزم شاه الحاكم" ya'ni "... Ali ibn Ma'mun Xorazmshoh. Al-hokim" jumlasini yozilgan.

Tanganing reversi markazida esa, "القادر بالله الامير الملك عبد..." ya'ni, "Al-Qodir billah. Al-Amir al-malik, Abd..." qismi saqlanib qolgan. Bu yerda dastlabki ikkita qatorda "محمد رسول الله" ya'ni, "Muhammad Allohning elchisidir" jummalari joy olgan bo'lishi va so'nggi qatori E.Begavatov aytganidek, Somoniylarning so'nggi amiri Abdul Malik nomi keltirilgan bo'lishi mumkin. Chunki, undan oldingi qatorda keltirilgan "al-Amir al-Malik" (الامير الملك) unvonini aynan Somoniy hukmdorlarga tegishlidir [1, c. 61]. Ya'ni Ali ibn Ma'mun Somoniylar davlati Qoraxoniylar hujumi natijasida parchalangunga qadar Abdul Malik hokimiyatini nomiga bo'lsa-da tan olgan.

999-yil oxirlarida Buxoroga Qoraxoniylar navbatdagi hujumini amalga oshiradilar. Hujum natijasida, Movarounnahr va Xurosonda ikki yuz yilga yaqin vaqt hukmronlik qilgan Somoniylar sulolasi taxtdan ag'dariladi [5,c.184]. Shundan so'ng

Ali ibn Ma'mun hukmronlik qilayotgan Xorazm mustaqil davlatga aylanadi. Bu vaqtda uning hududiga Xorazmdan tashqari Shimoliy Xurosondagi Farova, Niso, shimolda Mang'ishloq yarim oroligacha bo'lgan hududlar kirgan. So'nggi yillarda olib borilgan izlanishlar davomida Ali ibn Ma'munning jami 33 ta tipga mansub Jurjoniya, Kat, Farova, Niso va hatto Buxoroda zarb qilingan tangalari aniqlangan [1,c.52]. Somoniylar davlatining yiqilishi Xorazmga siyosiy mustaqillik bergan bo'lsa-da, o'z qudratining cho'qqisiga erishgan Qoraxoniylar va Xurosonda tashkil topgan G'aznaviylar davlati bilan bevosita chegaradosh bo'lib qoladi. Bu davlatlar istalgan vaqtda hujum qilishi va Xorazmni egallashi mumkin edi. Shuning uchun, Ali ibn Ma'mun mustaqillikning ilk yillaridan betaraf siyosat yuritishga va bu ikki qudratli davlat orasida iloji boricha uzoqroq tirik qolish siyosatini yuritadi [6,c.224-231].

Hijriy 390-yilda (mil. 1000) Somoniylar vakili Abu Ibrohim Ismoil ibn Nuh Qoraxoniylar qo'l ostidagi O'zgan shahridan asirlikdan qochib Buxoroga va undan Xorazmga keladi [2,c.51]. Bu voqea Abdujabbor Utbiy tomonidan shunday ta'riflanadi: "Muntasir asirlikdan qutilgach, Buxoroda keksa bir inson yonida askarlar o'zini topishdan umidini uzguniga qadar berkinib yotdi. So'ng qal'alarni yiqituvchi bir qilich, har narsani teshib, uchqun chiqarib uchuvchi bir yulduz, har narsani yoqib qovurgan olov kabi intiqom olish uchun Allohdan madad tilab Xorazmga bordi..." [7,c.353]. Xorazmda Somoniylar davlatidan qolgan askarlar, Qoraxoniylarga muxolif kuchlar va o'ziga sodiq odamlarni to'plab Movarounnahrda hujum qiladi. U markaziy shaharlar Buxoro va Samarqandni egallab Ismoil al-Muntasir (hij. 390-395\mil. 1000-1005) nomi bilan Somoniylar davlatini qayta tiklaydi [8,c.535-548].

Bu qo'shinni tuzishda unga Xorazmshoh Ali ham yordam bergani aniq. Chunki bu yo'l bilan Xorazmshoh ikkita siyosiy maqsadga erishadi. *Birinchi*dan, Somoniylarning qonuniy vakili sifatida ularning eski hududlarini talab qilayotgan Ismoil al-Muntasir bilan iliq aloqalarni yo'lga qo'yadi. *Ikkinchi*dan, Xorazm mustaqilligiga tahdid solayotgan ikki siyosiy kuch, Qoraxoniylar va G'aznaviylar nigohini Xorazmdan uzoqlashtirib, Somoniylar vakiliga qaratadi. Shuning o'zi ham Ali ibn Ma'munning mohir siyosatchi sifatida

yetishganligidan dalolat beradi. Uning bu harakati Xorazmda uzoq yillar tinchlik oʻrnatilishini va hukmdor sifatida madaniyat, sanʼat, ilm-fanning rivojiga homiylik qilishini taʼminlaydi.

Ali ibn Maʼmun 999-yilda (hij. 389) oʻzining siyosiy mustaqilligini qoʻlga kiritadi va kumush tangalarini zarb qila boshladi. Bu tangalar Gurganch saroyida zarb qilingani aniq. Maqdisiy maʼlumotiga koʻra, shaharning janubiy darvozasi oldida Maʼmun ibn Muhammadning eski saroyi, uning qarshisida Ali ibn Maʼmunning yangi saroyi joylashgan [10,c.288-289]. Tangalar ham shu saroy hududida zarb qilingan boʻlishi haqiqatga yaqin.

Xorazmshohlar tomonidan zarb qilingan tangalardan biri 1973-1975-yillarda Janubiy Xorazmdagi Sadvar yodgorligidan topilgan [11,c.168]. Bu tanganing aversining markazi shikastlanganligi bois matnini oʻqish imkoni yoʻq. Bu qismda faqat "...لا الـ" yaʼni, "Oʻzga iloh yoʻq..." soʻzlari saqlanib qolgan. Mazkur jumladan tanganing aversida tavhid kalimasi yozilgan, deb taxmin qilish mumkin. Tanganing gardishidagi jumlaning oʻqib boʻlmaydi. Tanganing reversida esa "ج الامة [سر] اج الملة اخوارزم شاه" yaʼni, "Ummatning toji va millatning quyoshi Xorazmshoh" jumlasini yozilgan [12].

Mazkur tangada qayd qilingan matnlar mazmunidan uning aynan qaysi hukmdorga tegishli ekanligini bilish imkonsiz. Lekin, tanga bezalishi jihatidan XI asrga xos boʻlib, bu unvon va tanga aynan Ali ibn Maʼmunga tegishli deb taxmin qilish imkonini beradi. Chunki, bu davrda Maʼmuniylar davlati mintaqada yirik siyosiy kuch sifatida bir qancha siyosiy jarayonlarda ishtirokini koʻrish mumkin. Jumladan, Ali ibn Maʼmun davrida Somoniylarning soʻnggi vakili Ismoil al-Muntasir mintaqaning turli shaharlarida besh yil davomida Qoraxoniylar va Gʻaznaviylarga qarshi kurash olib boradi [8, c. 535]. Xorazmshoh va Ismoil oʻrtasidagi aloqalar bu siyosiy jarayonlar davomida dastlab yaxshi koʻrinishda boʻlsa-da, keyinroq munosabatlar yomonlashganini koʻrish mumkin. Ikki hukmdor oʻrtasida hijriy 394-yilga kelib (mil. 1004) Niso masalasida nizo kelib chiqadi. Nizoga sabab esa, Ismoil al-Muntasir Qoraxoniylar va Gʻaznaviylar bilan boʻlgan jangda yengilgach, 992-yildan beri Maʼmuniylar mulki boʻlgan Niso shahriga chekingani boʻldi. Oʻsha paytdagi shahar voliyisi Hojib Abu Nosir Ismoil al-Muntasir bilan

yaqinlashish uchun unga shahardan joy beradi. Ammo, shahar aholisi uning kelishini xushlamasdan Ali ibn Maʼmunga xat yozishadi. Ali ibn Maʼmun oʻz qoʻshini bilan shaharga yetib keladi. Shahar voliyisi Hojib Abu Nosir esa, Ismoil al-Muntasir qoʻshiniga qoʻshilib jangda ishtirok etadi va jangda Xorazmshoh gʻalabaga erishadi [7,c.67]. Ismoil al-Muntasir esa shaharni tark etib, Eron tomonga chekinadi. Demak, Ali ibn Maʼmun bundan buyogʻiga Ismoil al-Muntasir mintaqada Qoraxoniylar va Gʻaznaviylarga qarshi kurash olmasligini angalagan holda, uni oʻrtadan chiqarishga harakat qiladi. Yaʼni, endi Xorazmshoh Somoniylarning soʻnggi vakilini mintaqaga taʼsir etadigan kuch sifatida koʻrmaydi.

XULOSA. Yuqorida koʻrib chiqilgan, XI asr boshlarida Xorazm va uning atrofida roʻy bergan siyosiy voqealardan quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin. Bu davrda Ali ibn Maʼmun mintaqada mustaqil kuch sifatida harakat qilib, Xorazm bilan bogʻliq barcha siyosiy jarayonlarda faol qatnashgan. Shu sababdan Arab xalifasi ham XI asr boshlarida faoliyat olib borgan Maʼmuniy Xorazmshohlarni mustaqil siyosiy kuch sifatida eʼtirof qilib, ularni oʻz taʼsir doirasiga kiritish yoki hech boʻlmaganda maʼnaviy tomondan oʻziga tobe qilishga harakat qilishgan. Chunki, bu davrda islom dinining shialik mazhabiga eʼtiqod qiluvchi Misrda Fotimiylar, Eron hududida esa, Barmakiylar, Ziyoriylar sulolalari faoliyat yuritib xalifalik davlati bilan ham siyosiy, ham diniy tomondan raqobatga kirishishgan edi. Yuqorida keltirilgan tanga ham Xorazmshoh hukmdorlardan biri tomonidan zarb qilinganligi aniq. Lekin uni bir qarashda qaysi hukmdor yoki sulola tomonidan zarb qilinganligini aniqlash imkoni yoʻq. Yuroqida sanab oʻtilgan omillar ushbu tanga va unda qayd qilingan unvon aynan Ali ibn Maʼmunga tegishli, degan xulosaga kelishga toʻgʻri keladi. Biroq, qayd qilish kerakki, bu yakuniy xulosa emas. Bu esa mazkur sohada yanada chuqurroq tadqiqotlarni talab qiladi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Ismailov Sh.Z. VIII-XIII asrlarda Xorazmshohlar tangalari. PhD dissertatsiyasi. – Urganch, 2024.
2. Özbayraktar A. Meʼmûniler devrinde Harezm. Dok.tezi. Selçuk Üniversitesi. – Konya. 2021.

3. Беговатов Э.А. Заметка по нумизматике прикаспийских государств рубежа X-XI вв. // Центральная Азия от Ахаманидов до Тимуридов. – СП., 2004.
4. А.К.Марков. О кладе куфических монет, найденном в селе Крещеный Баран, Спасского уезда Казанской губернии//Записки нумизматического отделения императорского отделения русского археологического общества. – СПб.; Императорская Академия наук, 1909.
5. Hunkan Ö. S. Türk Hakanlığı (Karahanlılar). – İstanbul, 2011.
6. الميموني. دولة المامونية في خوارزم. 385-408 هـ. – القاهرة. دار المنظمة, 2002.
7. Abu Nasr Muhammad ibn Abdujabbor Utbiy. Tarixi Yaminiy // Qo'lyozma, O'zRFA SHI №3252/V.
8. Duman A. Ebû İbrahim İsmail El-Muntasır'ın Sâmânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri//Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. XI/2. – Gaziantep, 2012.
9. [Bosvort K.E. Musulmon sulolalari \(yilnoma va shajaralar bo'yicha ma'lumotnoma\).](#) Tar: Asror Samad. – T., Fan, 2007.
10. محمد بن احمد المقدسي. أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم. القاهرة: دار السويدي, 1991 –
11. [Гончаров Е.Ю., Армарчук Е.А. Монеты средневекового Садвара и Южном Хорезме//Вестник института востоковедения РАН, 2 \(12\), 2020.](#)
12. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=99998>

